

УДК 271.222(497.11)-742-267"12"
271.222(497.11)-9"12"
271.222(497.11)-726.1-36:929 Сава, свети
DOI:10.5937/sabornost7-5048
Историографски прилог

Живорад Јанковић

Библиотека Српске патријаршије, Београд

Поводом хиротоније Светога Саве

Abstract: До сазнања о путевима и начину стицања црквене самосталности радом Светога Саве се стизало постепено. Оно је било могуће тек после објављивања Савиних житија од биографа Доментијана (1253) и Теодосија (око 1300) одакле се и данас црпе основни подаци. То се десило тек почетком друге половине деветнаестог века, трудом по много чему заслужног Ђуре Даничића 1860. и 1865. године. Сложеност питања на самом почетку научног ђављења тематиком уочио је већ руски црквени историчар Евгениј Голубински (1871), кад је имао да се определи између податка о четрнаест година Савиног столовања, саопштеног у Доментијановом Житију, што би говорило о 1219. години, и помена цариградског патријарха Германа II (1222–1240) у вези са тим чином. Све док се не реши питање (не)правилног помена, односно одсуства правилног помена (зависи како се гледа) ова два јерарха код српских биографа, не може се сматрати да је проблем настанка Српске цркве ни приближно решен.

Key words: Свети Сава, житија, аутокефалија, патријарх Герман II (1222–1240).

До сазнања о путевима и начину стицања црквене самосталности радом Светога Саве се стизало постепено. Оно је било могуће тек после објављивања Савиних житија од биографа Доментијана (1253) и Теодосија (око 1300) одакле се и данас црпе основни подаци. То се десило тек почетком друге половине деветнаестог века, трудом по много чему заслужног Ђуре Даничића 1860. и 1865. године.

Сложеност питања на самом почетку научног ђављења тематиком уочио је већ руски црквени историчар Евгениј Голубински¹ (1871) кад је имао да се определи између податка о четрнаест година Савиног столовања, саопштеног у Доментијановом Житију, што би говорило о 1219. години, и помена цариградског патријарха Германа II (1222–1240) у вези са тим чином.

¹ Голубинский, 1871.

Помен патријарха Германа у овој сцени не би требало да буде случајан — друго је што се он не може да одгонетне. То није нека непозната „безвезна“ личност, већ наследник на трону патријарха Манојла Сарантина (1217–1222), који је стварно посветио Светога Саву и чије име из само биографу знаних разлога у житију није поменуто.

Све док се не реши питање (не)правилног помена, односно одсуства правилног помена (зависи како се гледа) ова два јерарха код српских биографа, не може се сматрати да је проблем настанка Српске цркве ни приближно решен. Патријарх Герман II је вероватно морао имати неку улогу у томе и природно је што се од неких аутора тај акт везује за 1229. годину, пошто је то време Савиног другог проласка кроз Никеју. Ако постоји начин да се отклони питање Германовог помена тамо где му није место — сем приче о наводној грешци — свака даља расправа, па и ова, је сувишна.

Само понеки аутор се усудио да предложи решење увођењем приче о две временски одвојене фазе у стицању црквене самосталности, али је то тек делимично прихватано од околине. На првом месту треба поменути Андру Гавриловића² (1900) и Станоја Станојевића (1934). Од стране противника ове тезе иде се дотле, да се чак тврди како је „доказано“ стицање српске архиепископије у једном потезу.

Својствено је српском менталитету да пред сложеним питањима затвара очи. Предлози за решење се одбацују, питање се сматра решеним, а при томе се потпуно занемарује да заплет око помена Германовог имена остаје и даље. Све је речено и не би се могло ништа додати. Треба и могуће је да се само на неким елементима доследно истраје. Затим и они који су заступали двојни приступ као да нису били сигурни у своје тврдње и нису кроз неки поновни покушај настојали да им обезбеде опстанак и прихватање.

Чудна је и „лакоћа“ са којом је гледиште А. Гавриловића и Станоја Станојевића о двоструком стицању црквене независности одбачено, па се иде и даље до тврдње како је наводно и доказано да такво нешто и не може да буде. Иначе, при садашњем стању науке, овај проблем се своди на однос два позната и опште призната аутора, Станоја Станојевића и Николе Радојчића (1939) о овом питању, а то је недовољно. Усвајањем гледишта Николе Радојчића у време кад је његов опонент већ мртав остаје и даље проблем чије постојање се не може порицати. Тим односом је само заобиђен и деценијама стоји „замрзнут“. Тачније, о томе се ћути више од седам деценија.

Могућ је и потребан нови и самостални приступ изворима и без помена ова два заслужна аутора. Ове редове схватити као покушај тражења решења а никако као некакво стварање новог проблема — како се кроз литературу жели представити — проблем је већ ту, и то велики.

² Гавриловић, 1900.

При стручној анализи одговарајућег изворног текста, говори се о облику и начину украса слова и коришћењу знакова интерпункције у одговарајућем месту, док се притом питање Германовог имена и не помиње. Садашње стање говори о (не)озбиљности односа према видном и крупном питању помена Германа поводом хиротоније првог Српског архиепископа. Аутори као да су несвесни парадокса: Герман се — иако је то немогуће — „прима“, а 1229. година као могућ датум стицања аутокефалности — не.

Према новијим тумачењима текст Доментијановог житија није хронолошки линеарно приповедачко излагање, већ је оно у служби остварења путева Промисла Свевишњег у вођењу Савине личности посредством коришћења метода антиципације. У светлости таквог поимања све изгледа сложеније него што је то било за ауторе из прошлих деценија.

Некад се гледало само на садржај житија, а касније у први план долази метод излагања коме је садржај подређен. Доментијанова прича је раније примана дословно као извештај. Тад се није постављало питање односа историјске и уметничке истине. Тешко се и данашњи читалац мири са чињеницом да писац Доментијан није само хроничар. Занемарује се да је он пре свега књижевник, и то агиограф, и само једним делом свог књижевног рада може се — уз добру вољу и сагласност истраживача — уврстити вероватно против његове воље у хроничаре. Стога се помишља како ради приповедачког ефекта биограф два догађаја у вези са црквеном самосталношћу слива у један, на начин где се може препознати — једино услед нетачног навода погрешног имена патријарха Германа — да нешто са његовим излагањима није у реду. Пред собом је имао акте о аутономији и посвећењу извршеном од патријарха Манојла а потом и о потпуној независности датој од патријарха Германа. Решио је да упрости причу „измирењем“ и да помене списе Германа као даваоца аутокефалности — чина који својим значајем засењује аутономију добијену од патријарха Манојла.

Питање о стицању црквене самосталности је у принципу сложено. Изгледа да је оно највише обрађивано у српској историјској и црквеноправној литератури. Остали православни народи као да га маргинализују или чак и занемарују. Оно као да за њихову историју не игра неку велику улогу. Примера стицања црквене самосталности код православних народа до пада Византије (1453) нема много — изразити су случајеви у периоду средњег века Грузија, Бугарска и Србија — а тамошње стање у одговарајућим изворима није повољније него код Срба. Обрада добијања црквене самосталности тешка је сама по себи за једног писца житија. Овде се још то одвија у две фазе, па ма како да се то тумачило — у оквиру само једне посете Савине или другачије.

Руска наука ту је ипак дала највећи допринос — накнадно и посредно — преко радова Сергија Троицког³, током његовог емигрантског живота у Србији. „Сергије Троицки много пребацује православним писцима што су тако занемарили ово знаменито питање, код кога се не могу ослобити у расправљању на римокатоличке и протестантске писце.“ Тек тад су постављени солидни темељи у приступу сложеној тематици и од онда се и поред често улаганих напора није много одмакло у стицању нових сазнања. Више је у потоњој стручној литератури реч о резимирању већ од раније познатог. Тако је изучавање настанка Српске цркве почев од поменутог Голубинског, па преко Троицког, протекло углавном у знаку рада руске науке.

Радо коришћен израз аутокефалија, који се у одговарајућој литератури данас скоро редовно среће, кроз историју стиче разна значења и односи се на различите области. Цењено кроз данашње искуство, било је и „поигравања“ са његовом употребом. Може се поћи од тумача канона Теодора Валсамона (крај дванаестог века), по коме су некада сви митрополити били „аутокефални“. Затим долази помен аутокефалних архиепископа који не зависе од подручних митрополита, већ директно од патријарха. Потом следе примери који по данашњем поимању не би могли никако да се са тим доведу у везу.

Специфичност Доментијановог поступка се огледа у томе што се у другој фази преговора из 1219. године изоставља помен цара, а потом кад говори о сусрету Светог Саве и цара 1229. године, тамо се не помиње патријарх. Шематски приказано то изгледа овако:

1219

А) цар - патријарх

Б) патријарх - (цар?)

1229

цар - (патријарх?)

И једно и друго одсуство помена — цара 1219. и патријарха 1229. — требало би да привуче више пажње а вероватно није без значаја. Наиме, поменута „одсуства“ наведених личности су чудна, док би помени њиховог присуства били нешто очекивано.

Помен патријарха Германа открива оно што Доментијан не жели да обрађује — и Герман је могао имати неку улогу у настанку српске цркве. Преко тога се не може прећи, и то је довољан разлог за појаву поседног осврта. Већ тиме што не жели да помене Никеју као тадашње седиште православног царства, Доментијан показује да не треба од њега очекивати потпуна саопштења.

Другој фази Савиних преговора коју везује за 1219. годину, Доментијан даје скоро исти значај као и првој. Пренета на доцније схватање, ова етапа представља добијање потпуне самосталности Српске цркве (аутокефалије):

³ Троицки, 2008.

Измоли благослов од часнога Патријарха и од читавог васељенског сабора, да после њега опет не иде други архиепископ у васељену на посвећење, већ да се само он помиње међу првима и да самоосвећено буде отачаство његово, као што је Божјом милошћу и самодржавно...

Обично се превиђа да је посвећењем Саве за архиепископа српски простор изузет од Охридске архиепископије и стављен под управу Цариграда. Будући српски јерарх би долазио у Цариград (кад се ослободи). То се односи већ на прву фазу договора.

Како одредити шта овде преовлађује? Прича о стицању аутокефалије своје Цркве је најосетљивије место целог житија, а већ на први поглед видно је како се биографи ту највише разилазе. Да ли у први план ставити њихове разлике или насупрот томе истаћи њихово „слагање“ при помену Германовог имена тамо где му никако није место. Колико је тешко одговорити зашто Доментијан тако чини, није лакше разумети ни касније понашање Теодосија.

То је нека врста свесно учињене „штете“, како за углед самих биографа тако и за читаоца, па и „завере“ против њега. Затим, код обојице биографа у настанку Српске цркве постоје два ступња везана за први боравак у Никеји. У случају да је млађи писац Теодосије поступио другачије и поменио неко друго име, преко тога би се некако можда лакше дошло до кључа за разумевање мотива оваквог поступка.

Теодосије, али већ и Доментијан немају под руком оригинални документ, који се, додуше, није ни могао чувати у Хиландару, него у Великој Цркви (прво у Жичи, па Пећком манастиру). То не решава питање помена патријарха Германа. Смелост је рећи да писци житија не знају, а каснији читаоци знају и исправљају биографа. Помен грешке не може да се избегне. Питање је да ли биограф греши, како се обично мисли, или је посреди нешто друго, „нама се чини да се греши што се узима да је проглашење архиепископије и одређивање начина постављања новог архиепископа морало бити у једно исто доба свршено.

Донекле, праћењем литерарног поступка биографа може да се при пажљивијем читању унеколико осети ритам збивања. Примећује се тамо где је излагање конзистентно а где писац „трепери“, прича убрзано, недовољно јасно. Једно од таквих места јесте и опис сусрета: „Свети се порадова са царем и благоверни цар учини са њим богољубно и светолепно растанак. И даде му много злато на потребу и друго на раздавање светим црквама по Светој Гори.“

Из других извора се зна да се Света Гора тада налази у Епирској области, под влашћу солунског господара Теодора Анђела, тад војно и политички најмоћнијег човека у окружењу. Тако овај сусрет Саве и цара Јована Ватаца има значај у општем животу православне Цркве, бар због формалног положаја Свете Горе, у то време пуно неизвесности, чак и да није у некој вези са српском црквом.

Доментијан сноси само део одговорности за стање које је почетно само он створио. Пропуст се могао и касније, радом других исправити. На првом месту, то је могао и требао да учини млађи биограф Теодосије, а затим неко од каснијих преписивача, било оних Доментијанових или Теодосијевих, чији посао у редовним приликама није само механички пренос текста, већ и отклањање примећених пропуста. Тамо где је реч о савесно схваћеном послу преписивача, тај рад би се могао уврстити у област стваралачког деловања. То је, иначе, био случај са онима који својевремено раде за деспота Стефана Лазаревића и често истичу какве тешкоће имају при исправљању текста.

Постоји извесна могућност статистике односа читалаца. Од тридесетак преписа Теодосијевог житија пропуст при помену патријарха не увиђа нико. Фонд Доментијановог рукописа је десетоструко мањи и ту од три читаоца један увиђа и реагује. Пренето на свет реала то би у грубим цртама могло да значи да је трећина читалаца Доментијановог списка свесна пропуста у тексту. Јасно је да траг свог сазнања оставља читалац, не преписивач.

За разлику од Теодосија, где скоро да нема разлике у тексту међу десетинама преписа код Доментијана сваки од три сачувана рукописа има своје особености. Бављење тим особеностима засеђује оно што је најсложеније — навод нетачног (и немогућег) патријарховог имена.

Ретко где као овде постоји велика замка — за науку често „смртоносна“ — утицај познавања исхода. Ко је могао претпоставити да ће само у току једног дана најјачи противник у околини какав је тад био солунски господар Теодор Анђео, који до тада не зна за поразе бити избачен из игре током битке на реци Клокотници.

Успех никејске државе, седишта цара и патријарха као центра, који је кроз скоро шест деценија био носилац континуитета и легитимитета од крсташа срушене империје, данас се сматра као нешто најприродније, нешто што долази само по себи иако је добро познато које су све препреке постојале. Зна се редослед снажења појединих личности и њихових области које су за извесно време имале водећу улогу а потом у неком од сукоба брзо нестајале (Латини, Епир, Бугари). То је посредно помагало никејском центру, отварало пут и постепено га приближавало основном циљу — повратку у ослобођени Цариград (1261).

На повратку Савином са свог првог путовања из Свете земље и његовом проласку кроз Никеју се истиче срдачност сусрета са царем Јованом Ватацем, што се уклапа у контекст даљег излагања. Тада је Света Гора под влашћу цара, као што је била од оснивања ове монашке области до 1312. године, када је од цара уступљена на управу цариградском патријарху, што представља додатни значај сусрету Саве и цара пред његов полазак за Свету Гору.

Скромне изражајне могућности житијног жанра принудиле су биографа да путем сажимања представи један од најсложенијих процеса у животу Цркве — стварање нове помесне цркве. Навођењем погрешног имена он открива да је користио пут сажимања. Могуће је да му и није била намера да ту нешто скрива, а могло се десити да му се поменом Германа поткрала грешка коју је врло лако могао избећи једноставним изостављањем помена патријарховог имена. Много је код њега безимених лица да је могло и овде тако.

Уочљива је сличност аргумената поменутих житија о добијању аутокефалије и оних током стицања светогорског манастира Хиландара 1200. године, пошто су препреке за испуњење предвиђених обавеза скоро исте: „Прозре беде које ће после бити, и напасти и најнемоћнију силу... и разумевши дужину великога пута и издавања многога злата и многотрудно испосредовање тога светитељства.“

На сличан начин Сава говори у свом Типику за манастир Хиландар, шта га је навело да тражи потпуну аутономију за своју обитељ: „Разумех трошак манастирски, у злату и у коњима, и у труду и у путу, умолих благоверне ове царева како не би одлазили игумани њима ради назнаменовања.“ И овде се при стицању светогорског манастира процес одвија у две фазе.

Литература:

- Гавриловић, А. (1900). *Свети Сава — Прејлед животоа и рада*. Београд: Књижевна задужбина Д. Н. Веље.
- Голубинский, Е. (1871). *Крайкии очерк истории православных Церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской*. Москва.
- Троицки, С. (2008). *Изабранные студије из канонској йрава*. Смедерево: Гимназија Смедерево.

Živorad Janković

Library of the Serbian Patriarchate, Belgrade

On the Occasion of the Consecration of St. Sava

Knowledge of the work of Saint Sava, regarding the ways and means of acquiring ecclesiastical independence, arrived gradually. It was possible only after the publication of St Sava's life by his biographers Domentian (1253) and Theodosius (1300) and are still the source from which one can obtain basic information. It happened just at the beginning of the second half of the 19 century A.D. by the efforts of, in many ways worthy, Duro Daničića in 1860 and 1865. The complexity of the issues at the very beginning of dealing with scientific themes, was already noted by the Russian Church historian Evgenij Golubinski (1871), when he had to choose between the data on the fourteen years of St Sava's episcopacy, announced in the Domentian's hagiography, which would be the year 1219, and the reference by the Constantinopolitan Patriarch Germanus II (1222–1240) in relation to that act. For as long as the issue of the (in)correct reference is not resolved, or the lack of a proper reference (depending on how one should look at it) by these two bishops among the Serbian biographers, the consideration of the emergence of the Serbian Church cannot be solved anywhere near.

Key words: Saint Sava, Hagiographies, Autocephaly, Patriarch German II (1222–1240).

Датум пријема чланка: 19. 5. 2013.

Датум прихватања чланка за објављивање: 31. 5. 2013.